

A KÜRT KIALAKULÁSA ÉS ZENEKARI HANGSZERKÉNT VALÓ MEGJELENÉSE

„Egy hangszer, amely egyrészt a szobában mélabús hangjával a gyengéd szívet szépségbe ringatja, másrészt a nyers, érzéketlen vadászt az erdőkben és a hegyekenavad kedélyét felborzolja – egy hangszer, amely egy mester kezében a hangversenyteremben a hozzáértők csodálatát elragadja, máskor meg a háborúban véres ütközetekre buzdít – mi lehetne más, mint a vadászkürt, amit mi naponta hallhatunk a mezőn és erdőben, templomban és a hangversenyteremben?”¹

A kürt ősei

A kürt egyike a legrégebb fúvós hangszereknek – a legtöbb lexikon szócikkében és a kürtől írott könyvekben egyaránt olvasható ez a megállapítás.² Habár ez a kijelentés nem csekély büszkeségre adhat okot, sajnos szó szerinti mégsem teljesen igaz, mivel a ma ismert formáját nem olyan rég nyerte el. Már a történelem előtti időkben használtak kürtszerű, primitív hangszereket, amelyek kagylókürtök, vagy állat szarvból, esetleg fából (havasi kürt) készült hangszerek lehettek.³

Lur

Az első nyomok Észak-Európába vezetnek. A 19. században végzett ásatások során Skandináviában bukkantak kürtszerű hangszerekre.⁴ A legtöbbet Dánia területén találták, de Svédországban, Norvégiában, Németország északi területén és Izlandon is előkerültek, a becslések szerint i.e. második évezredből származó, S betű formájú, bronzból készült instrumentumok. Ezek 1,5-3 méter hosszúak voltak, és párosával használták.

1. ábra

¹ E.L Gerber: Historisches-Biographisches Lexicon der Tonkünstler. (Leipzig, 1752): 142
In: Fitzpatrick 1970: 220.

² Tuckwell 1983:1, Morley-Pegge 1960: 7.

³ Janetzky 1977: 9-10.

⁴ Anthony Baines: *Oxford Companion to Musical Instruments*. (New York: Oxford University Press, 1992): 192.

Feltételezhető, hogy korábban tényleg mamut agyarból készült, amilyen a fellelt példányok formája is. Koppenhágában a Nemzeti Múzeumban őrzött lurokon megfigyelhető az északi bronzkorszak kézműveseinek kifinomult munkája.⁵ Furatuk kónikus volt. Egy mai játékos 12 felhangot tud megszólaltatni ezen a hangszeren, melynek hangja kissé harsonaszerű, és igen mesze hangzó, amint ez kiderült azon a koncerten, amit a koppenhágai városháza tornyából adtak a lur kópiáin.⁶

A lurok hangja cd-n is hallható, melyet Caisa C. Lund svéd zenekutató vezetésével készítettek: „1200 Years in 60 Minutes” – The Sounds of Prehistoric Scandinavia címmel.⁷

[Fornnordiska klanger - The Sounds of Prehistoric Scandinavia \(Full Album\)](#)

[The Lur](#)

SOFÁR

A sofár egy ősi zsidó hangszer, melyet kürt módjára szólaltattak meg.⁸ Ez is a tölcséres fúvókájú hangszerek családjába tartozik. A Biblia mágikus erővel rendelkező kultikus hangszerként említi, Jerikó falainak leomlásakor, és a Frigyláda Jeruzsálembe vitelénél.⁹ Talmud szerint ez a kosszarv emlékezteti a zsidókat arra a kosra, amelyet Ábrahám feláldozott fia helyett. A bibliában több utalást is találunk használatára: „És lesz ama napon: megfújják a nagy kürtöt, és eljönek, akik elvesztek Assiria földében, és akik kiűzettek

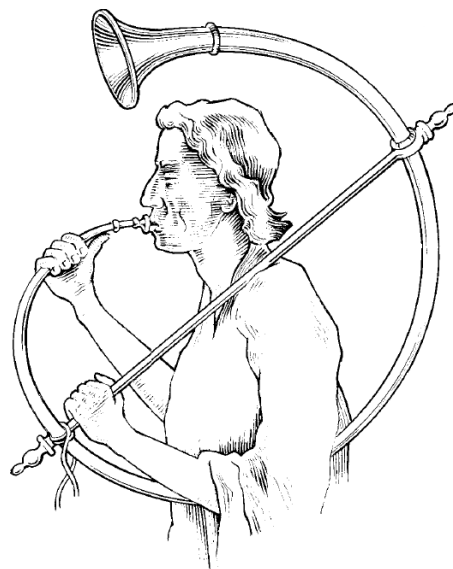
Egyiptom földébe, és leborulnak az Úr
előtt a szent hegyen, Jeruzsálemben”.¹⁰

[Shofar Blowing - Sound with Pictures](#)

Cornu

Egy másik ős etruszk közvetítéssel jutott el a Római Birodalomba, ezt cornunak nevezték.¹¹ A lurral szemben ez G alakúra hajlított és a játékos egy bot segítségével tartotta a kezében, és a hangszer tölcse a feje fölött kanyarodott, és előre nézett.

Cornu de Pompeii

⁵ Tuckwell 1983: 3.

⁶ Brühle-Janetzky 1976: 32.

1. ábra: Cornu

⁷ Fornnordiska Klanger: MSCD 101, 1991, Musica Sveciae. In: O.J.'s Trumpet Page/
<http://abel.hive.no/trumpet/lur/bronze> letöltve:2009 08.31.

⁸ Janetzky 1977: 10.

⁹ Brockhaus-Riemann Zenei lexikon. 3. C. Dahlhaus és H Eggerbrecht (szerk.) Magyar kiadás: Boronkay Antal (Budapest: Zeneműkiadó, 1985): 375.

¹⁰ Ézsaiás Próféta könyve, 27. fejezet, 13. vers. Izrael fiainak összegyűjtéséről szól.

¹¹ Anthony Baines: *Brass Instrument: Their History and Development*. (London: Dover Publications, 1993): 25

A hadsereg zenekaraiban, gyászszerartásokon, és cirkuszi játékokon egyaránt használták a cornukat.¹²

Bucina

A bucina az etruszk cornu rómaiak által továbbfejlesztett változata, félelmetesen penetráns hangjával ugyanazt a funkciót töltötte be, mint a lur.¹³

A hangszertípus maradványa Pompeji romjaiból került elő.¹⁴ Leírásuk megtalálható a Mahillon-katalógusban,¹⁵ a brüsszeli konzervatórium (Brussels Conservatoire) gyűjteményében, valamint Bessaraboff könyvében.¹⁶ A közös kapocs minden különbözőségük ellenére a tölcsér alakú fúvóka, mely azelőtt nem volt fellelhető a mediterrán régióban, ez az etruszkok kiterjedt kereskedelme által jelent meg.¹⁷

[Buccina Ensemble Bonn](#)

A lurt és a bucinát mindig párban használták, és unisonóban játszottak rajtuk – de semmilyen rokonságban nem álltak –, és eltűntek, mint azok a civilizációk is, amelyek létrehozták őket.

Olifant

Még meg kell említenünk egy kürtfajtát, amely a középkorban jelent meg, mikor elődei már eltűntek. Ez volt az olifant, mely Bizáncból terjedt el. Mívesen faragott, gazdagon díszített, elefántagyból készített hangszerek voltak.¹⁸ A jeladáson túl díszessége tulajdonosának rangjáról, státuszáról is tanúskodott.¹⁹

[Olifants – Ivory Horns from the Mediterranean Sea](#)

Összefoglalás

Nevezhették bármilyen néven az ebben az időben elterjedt kürtszerű hangszereket – bucina, boukina, lituus, tuba –, készülhettek állati szarvból, bronzból, vagy különböző fémötvözetekből, de ebben az időben kizárólag jelzőhangszerként használták.²⁰

¹² Tuckwell 1983: 5.

¹³ A. Baines: *Brass Instruments: Their History and Development*. (London: Dover, 1983): 160.

¹⁴ Morley-Pegge 1960: 8.

¹⁵ V.Ch. Mahillon a Brussels Conservatoire múzeumának megalapítója és hangszerkészletének gondozója. 1877-től évente jelentetett meg katalógust. In: *Grove's Dictionary of Musicians*. 5. ed. vol.5.(New York: St. Martin's Press Inc., 1954): 511.

¹⁶ Bessaraboff: *Ancient European Musical Instruments*. (Boston: Harvard University Press, 1941): 174. In: Morley-Pegge 1960: 9.

¹⁷ Tuckwell 1983: 6.

¹⁸ A. Baines: *Oxford Companion to Musical Instruments*. (New York: Oxford University Press, 1992): 227.

¹⁹ Brühle-Janetzky 1976: 64.

²⁰ Brühle-Janetzky 1976: 37.

A kürt megjelenése a vadászatokon

A kürt körülbelül 400 évvel ezelőtt kezdett kiemelkedni a primitív egyszerűség állapotából.²¹ Hosszú századokig nem volt más, mint állati szarvak másolata, mely különböző anyagokból készülhetett.

A fémből készült kürtök szarv, félhold, vagy köralakra hajlított alakban jelentek meg, egyre tökéletesedvén, így alkalmassá váltak a vadászat alatti használatra.

Viszonylagos rövidségük, és csekély mértékű szélesedésük miatt könnyen hordozhatók, szállíthatók voltak, és akár lóháton vagy futás közben is meg tudták fújni, miközben a vadat hajtották.²² A korai kürtöket még nem a ma ismert, kifinomult fúvástechnikával szólaltatták meg. Ebben az időben a különböző jelek, felhívások, kód-szignálok megszólaltatása volt a cél, és nem a kiművelt hangzás, és ekkor még a hangindítás sem játszott jelentős szerepet. Maga az effektus volt lényeges, és nem valamilyen előre elhatározott hangmagasság, vagy hangzás, úgy

fújtak, ahogyan az igazi vadászok még ma is teszik Franciaország- és Belgium-szerte.

A kürt ősenek tekinthető csigavonalban felcsavart (helikális) hangszer a 16. században jelent meg.²³

Első ismert ábrázolása Sebastian Brandt (1457-1527) fametszetén figyelhető meg (4. ábra), ami egy Vergilius kötet illusztrációjaként jelent meg, melyet előzőr Gütinger adott ki Strassburgban (1501), majd Jacobus Sacon, Lyonban (1517).²⁴

3. ábra: Sebastian Brandt fametszete(1502)

A képen jól látható két fúvós: az egyik egytrombitát tart, a másik egy kürtszerű hangszert

fúj. A kürt háromszorosan kör alakra hajlított, hasonlít a Franciaországban ma is használatban lévő trompe de chasse-re. Az illusztráción megjelenő hangszer hossza

²¹ Morley-Pegge 1960: 8.

²² Tuckwell 1983: 8.

²³ Tuckwell 1983: 12.

²⁴ Morley-Pegge 1960: 11.

körülbelül 4 méter lehet, ami megfelel egy Esz-hangolású kürt hosszának, a tölcsérének átmérője kb. 17-18 cm. R. Morley-Pegge mégis azt állítja, hogy

valószínűbb, hogy ez mégis csak egy basszustrombita, mivel nem szélesedik elég fokozatosan, mint általában a kürtök, hanem csak a vége felé, és hirtelen, mint a trombiták.²⁵

A kürt elődjének tekinthető csigavonalú instrumentumok képzőművészeti megörökítéseit megtalálhatjuk Wenzel Holar (1607-1677) rézkarcán,²⁶ vagy Jan Breughel (1568-1625)

festményén: *Allegoria*

dell'udito (Prado, Madrid),

valamint valódi példányait

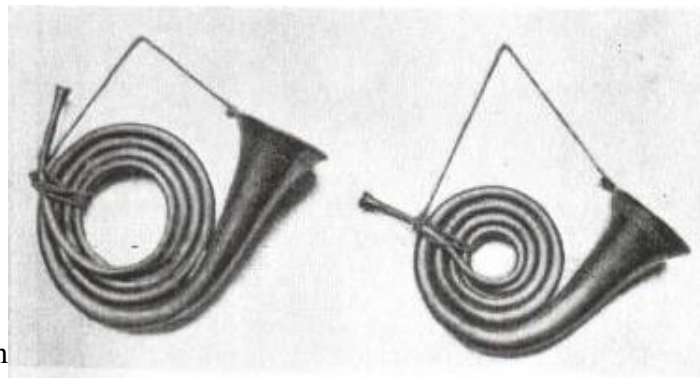
állították ki Drezdában²⁷.

Ezeket W. F. H. Blandford

vizsgálta meg és írta le

1934-ben.²⁸ A kisebbik négyszeresen

körbecsavart, Asz–hangolású, a modern

4. ábra: Két helikális kürt

A kisebbik kürt keletkezésének becsült ideje 1572., a nagyobb a 17. század első éveiből származik. Staatliches Historisches Museum, Dresden.

kornetnél egy szekundával lejjebb, valószínűleg 1572-ből, a nagyobb D-hangolású, a trompe de chasse-nál egy oktávval magasabb alaphangú, a 17. század elejéről (5. ábra). A II. világháború után nyomuk veszett, eltűntek, vagy megsemmisültek.

A csiga formájú kürt Franciaországban is igen ismert volt, cor á plusieurs tours néven. Mersenne a *Harmonie Universelle* című művében²⁹ említi így, és felsorol még három, ez idő tájt használt, illetve általa ismert fajtát:

1. le grand cor – egyszeri körívre hajlított
2. cor á plusieurs tours – ezt különböző számú körbe csavarás, és széles tölcser jellemezte. Nagy súlya és alakja nem tette lehetővé a vadászat közbeni használatát.
3. le cor qui n'a que'un seul tour – karcsú félhold alakúra hajlított.
4. huchet – a grand cor kicsinyített változata.³⁰

²⁵ Morley-Pegge 1960: 10.

²⁶ Staatliche Graphische Sammlung, München. In: Tuckwell 1983: 12.

²⁷ Staatliches Historisches Museum, Dresden. In: Morley-Pegge 1960: Plate I/3.

²⁸ Morley-Pegge 1960: 11-12.

²⁹ Mersenne: *Harmonie Universelle*, Proposition X. (Paris, 1636), Morley-Pegge 1960: 12.

³⁰ Tuckwell 1983: 11.

5. ábra: J. E. Ridinger: Jäger und Falkonier, részlet (1728)

Mersenne nem ad meg méretezést, sem hangterjedelmet ezeknél a hangszereknél. De megemlíti, hogy gyakorlott játékosok képesek annyi hangot megszólaltatni rajta, mint a korabeli trombitán. Ez valószínűleg egy rövidebb hangszer lehetett, nem a cors á plusieurs tours, hanem az akkoriban használt kürtök félhold alakú változata. A cor á plusieurs toursból nem maradt fenn a múzeumok zenei vagy vadászati gyűjteményében egyetlen példány sem. A Mersennél ábrázolt kürt hatszorosan körbecsavart, becsült

hosszúsága 4 méter 20 centiméter, mely az Esz-kürt csőhosszával megegyezik.³¹ Ebből a sokszorosan meghajlított, csigavonalban felcsavart kürtből alakították ki a hosszra azonos, de nagyobb körben meghajlított utódját. A hangszer teste finomabb és keskenyebb lett, tölcére kiszélesedett, hangterjedelme megnőtt (6. ábra).

[Trompes de chasse - FANFARES D'ANIMAUX #1](#)

A francia kapcsolat

Van egy név, amelyet mindenféleképpen meg kell említenünk, ha kürtől beszélünk. Egy személy, aki megkerülhetetlen, és aki jelentős mértékben járult hozzá, hogy a kürt a bekerüljön a műzenébe. Franz Anton von Sporck (Spörcken, Sporá), birodalmi titkos tanácsos és kamarás, Csehország alkirálya, aki megtestesítette a korabeli osztrák nemesi és cseh lovagi ideált.³² Államférfi, arisztokrata, és a művészetek felkarolója. Apja a 30 éves háború során vitézségével vívta ki a nemesi rangot, amit III. Ferdinánd adományozott neki.³³

Az ifjabb Sporck filozófiát és teológiát tanult a prágai egyetemen. 1680-ban látogatást tett Európa első számú királyi és hercegi udvarainál – Itália, Anglia, Hollandia, Németország, Franciaország –, ahogy ez a korabeli arisztokráciának szokása volt. XIV. Lajos udvarában találkozott azzal a fajta udvari élettel és kultúrával, ami nagyon mély benyomást tett rá.³⁴ A vadászat ebben az időben (is) az

³¹ Fitzpatrick 1970: 5.

³² Fitzpatrick 1970: 11.

³³ Janetzky 1977: 27

³⁴ Tuckwell 1983: 17

arisztokrácia kiváltsága volt, és Franciaországban különösen nagy népszerűségnek örvendett. A nemesek gazdagságát, rangját is jelezte a vadászon elfoglalt helyük.

Pontos részletek nem maradtak fenn, hogyan került kapcsolatba a hangszerrel. Egyik életrajzírója, Hirsching szerint:

„Párizsban hallotta először ezt a hangszert, amelyet nem rég találtak fel”³⁵

Egy másik szerző, Faustinus Prochaska azt írja, hogy Sporck gróftól annyira elbűvölte a kürt hangja, hogy elhatározta, magával viszi szülőhazájába, Csehországba.³⁶

Azon melegében két kíséretében lévő vadászt ki is taníttatott a kürtjáték alapjaira, Versailles-ban. Wenzel Sweda és Peter Röhlig visszatérve Csehországba tanítani is kezdtek, nagy hatású iskolát teremtve. Alapítói, ösatyjai egy új kürttechnikának és művészi játéktílusnak. Tanítványaik közül kerültek ki – több generáción keresztül – a következő évszázad legsikeresebb kürtvirtuózai, akik az egykori fanfárhangszert zenei rangra emelték.³⁷

Sporck befolyása és aktivitása a tudományos és művészeti élet terén igen jelentős volt. 1681-ben tért vissza szülőföldjére,³⁸ ahol nyomdát alapított, és nemcsak saját filozófiai és teológiai munkáit és fordításait adta ki, de támogatott és megjelentetett számos kortárs költőt is. Képzőművészeti iskolát hozott létre, és megalapította az első operaházat hazájában.³⁹ „Sporck legfőbb időtöltései közé tartozott az írás, a vadászat, és a zene, amelyben igen tehetségesnek mutatkozott, [...] ő volt, aki a Waldhornt elsőként behozta Bohémiába és ismertté tette”.⁴⁰

A vadászat fontosságát sikerült a Habsburg udvarba is átplántálni. A hatalom és gazdagság fokmérője lett, ezáltal a kürt is egyfajta státuszsimbólummá vált. Egy kürt ára akkoriban egy ember egész évi megélhetését fedezte (ez az állítás a mai napig megállja a helyét, mivel a kürt az aprólékos kidolgozottság miatt az egyik leginkább munkaigényes hangszer, ennek megfelelően az ára is igen magas).

³⁵ Hirsching. *Historisch-Litterarischer Handbuch Berühmter und Denkwürdiger Personen*, XIII. (Leipzig, 1792): 146. In: Fitzpatrick 1970:13.

³⁶ „Vix parisiis instandi cornua venatoria inventa ars una est quum delectatus suavitate cantus duo ex hominibus sibi obnoxii ea instituendos curavit”. In: F. Prochaska: *De Saecularibus Liberalium Artium in Bohemia*. (Praga, 1784):400-401. In: Fitzpatrick 1970: 13.

³⁷ Sweda tanítványa volt Smeykal, akit később az egyik legnagyobb hatású tanárként tartottak számon. Az ő szárnyai alól került ki Matejka, aki már a következő generációt nevelte: Hampelt (kinek neve az új játék-technikáról ismert), akinek a növendékei között ott volt a kürtvirtuóz Punto is.

³⁸ Fitzpatrick 1970: 14, 25.

³⁹ Janetzky 1977: 28.

⁴⁰ Ferdinand von Bresler: *Zedler Universal Lexicon*. (Leipzig, 1744): 363, In: Fitzpatrick 1970: 14.

A kürtök fontos szerepet kaptak Lissában,⁴¹ a gróf udvarában. A vadászatok állandó szereplői lettek, emellett Sporck egyik fő törekvése volt, hogy a kürtök a zenekarban, a művészi zenében is helyet kapjanak.⁴² Anton Seemannt szerződtette zeneszerzőnek és udvari karmesternek.⁴³

Köszönhetően Sporck magas rangjának és a csehországi kellemes környezetnek, igen sok befolyásos magas rangú vendég látogatta meg a grófit birtokán (Bad Kukul's Lissa), és a nemesség buzgón követte példáját: nem sokkal később a környező hercegségekben is elterjedt a kürtösök zenekari alkalmazása.⁴⁴

⁴¹ Mai nevén Leszno (Lengyelország).

⁴² J. Humphries: *The Early Horn*. (Cambridge: Cambridge U.P., 2000): 7.

⁴³ Fitzpatrick 1970: 24.

⁴⁴ Fitzpatrick 1970: 17-19.

Bibliográfia

- Baines**, Anthony: *Brass Instrumnets: Their History and Development*. London: Dover Publications, 1993.
- Berlioz**, Hector: *Modern Instrumnetation and Orchestration*. trans. Mary Cowden Clarke. London: Novello, 1858.
- : *Berlioz emlékiratai* II. kötet. ford. Faragó László. Budapest: Zeneműkiadó, 1956.
- Brockhaus – Riemann**: Zenei Lexikon 3. C. Dahlhaus és H. Eggerbrecht (szerk.). Magyar kiadás: Boronkay A. Budapest: Zeneműkiadó, 1985.
- Brüchle**, Bernhard – **Janetzky**, Kurt: *The Pictoral History of the Horn*. Tutzing: Schneider, 1976.
- Cízek**, Bohuslav: „Josef Kail(1795-1871) Forgotten Brass Innovator”. *Brass Bulletin* 74 (1991.): 24-29.
- Dahlquist**, Reine: „The Keyed Trumpet and Its Great Virtuoso, Anton Wedinger”. *The Brass Press*. Nashville (1975)
- Dahlquist**, Reine: „Some Notes on Early Valve”. *The Galpin Society Journal* 33 (1980. March): 111-124.
- Dahlquist**, Reine: „Corno and Corno da Caccia- Horn Terminology Horn Pitches and High Horn Parts”. *Basler Jahrbuch für Historische Musikpraxis* XV (1991.)
- Eliason**, R. E.: „Early American Valves for Brass Instruments”. *The Galpin Society Journal* 23 (1970. Aug): 86-96.
- Ericson**, John: : „J.R. Lewy and Valved Horn Technique in Germany 1837-1851”. *Horn Call Annual* 9. (1997): 23-35.
- : Why the Valve Was Invented? *Horn Call* 28. No.3. (1998. May.): 35-40.
- Fitzpatrick**, Horace: *The Horn and Horn-Playing and the Austro-Bohemian Tradition from 1760 to 1830*. London: Oxford University Press, 1970.
- Heyde**, Herbert: „Zum Frühgeschichte des Ventile und Ventilinstrumente in Deutschland 1814-1833”. *Brass Bulletin* 24 (1978): 9-23.
- : *Das Ventilblasinstrument*. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik, 1985.

Humphries, John: : *The Early Horn*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Janetzky, Kurt: *Das Horn*. Bern: Hallwag AG, 1976

Morley-Pegge, Reginald: *The French Horn*. London: Ernest Benn, 1960.

Tuckwell, Barry: *Horn*. Yehudi Menuhin Instrumental Series. London: Macdonald, 1983.

Wildholm, Gregor: „Bécsi specialitások. A bécsi hangszerek egyedi tulajdonságai”.
Zenekar 10/3: 32-35.